

TÜRKİYE'DE ÇALIŞMA İLİŞKİLERİNDE DÖNÜŞÜMÜN GÜNCEL YANSIMALARI VE EMEK ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Denizcan KUTLU
AÜ SBF ÇEEİ Doktora Öğrencisi

“İşsizliğin ne olduğunu ancak işsiz olanlar anlar. Özel İstihdam Büroları ile ilgili olumsuz görüş beyan edenlere bir bakın. İşlerinde bir tane işsiz var mı; yok. Peki nedir bu? Maalesef artık siyasi mi diyelim, ideolojik mi diyelim, işin özünü saptırıp, Türkiye’de işsizlikle mücadelede verilen bu çabayı bir bakıma sıkıntıya sokmak, bir bakıma engellemeye çalışan çabalar olarak görüyorum. İşsizlerin bir sendikası olsaydı da onları bir dinleseydik...” (1).

Giriş

Devlet, rekabet eğilimlerini düzenlemek için, “fabrika yasaları ve kredi kontrolleri yoluyla birikim için gerekli koşulları garantilemek zorundadır”. Sermayenin uluslararasılaşması, devletin ve müdahalelerinin, sermaye birikimi tıkanıklıklarını giderecek “toplumsal ilişkilerin sürekli olarak yeniden örgütlenmesini sağlayacak şekilde” yeni biçimlere bürünmesini gerekli kılmakta, böylelikle sermaye birikiminin gelişimine bağlı olarak uygun temsil ve yasama biçimleri de gelişmektedir (2).

Bu durum neo-liberal yeniden yapılanma ile doğrudan bağlantılıdır. Türkiye, dünya kapitalizmine bir ucuz ve uyumlu emek gücü deposu olarak eklenirken, çalışma ilişkileri, üretim ve birikimin sürekliliğine göre yeniden düzenlenmektedir.

Bu kapsamda gündeme gelen yasal düzenlemeler, neo-liberal bir düzlemde emeği salt bir meta olarak görerek, iş hukukunu borçlar hukukuna daha fazla yaklaştırmaktadır (3). Ayrıca iş hukukunun işçiyi koruyucu ilkeleri de altüst edilmekte, işçiyi korumak için öncelikle işyerinin korunması gerektiği yönünde sermaye odaklı bir söylem ve uygulama ile ortaya çıkmaktadır. Ancak işletmenin maliyeti de yine işçinin sırtına yüklenmektedir.

Türkiye’de üretimin ve ekonomik süreçlerin dönüşümüne paralel olarak çalışma ilişkilerinde de bir dizi süreç ve yapı yeniden oluşmaktadır. Emek piyasası politikalarına ilişkin belirli bir anlayış değişimini de beraberinde getiren bu durum için Türkiye bir laboratuvar niteliği taşımaktadır. Bu yazıda, AKP’nin gözdesi “istihdam paketleri” üzerinden yatırıma dönük “istihdam yaratma” anlayışı sorgulanacak ve emek piyasasının neo-liberal dönüşümü, söz konusu paketler kapsamında gündeme gelen düzenlemeler üzerinden okunmaya çalışılacaktır. Özellikle içinden geçilen kriz süreci de ele alındığında son 1 yıllık zaman diliminde bu kapsamda pek çok düzenleme yapılmıştır. Burada ise bu düzenlemelerin hepsi -yer ve yazının kapsamı itibariyle mümkün olmadığı için de- ayrıntılı olarak değil, ancak yazının savunusunu besleyen ana hatları bakımından aktarılacak ve çalışma ilişkilerinde yaşanan esnekleşmenin güncel yansımaları gözler önüne serilmeye çalışılacaktır.

Çalışmada ilk olarak, sermaye kesimi ve yasa yapıcının tezlerine kısaca değinildikten sonra, son dönemde çalışma ilişkilerine yönelik gündeme gelen yasal düzenlemeler genel hatlarıyla aktarılacaktır. Daha sonra ise söz konusu düzenlemelerin emek üzerindeki etkileri tartışılmaya çalışılacak ve bu tezler, işsizlik verileri ışığında sorgulanacaktır.

Tartışma

Yasal Düzenlemelere Temel

Oluşturan Tezler

Bu yazıda, Türkiye’de istihdamı artırmak amacı ile yürürlüğe sokulan yasal düzenlemeler, neo-liberal strateji içerisindeki özgün anlamı bağlamında tartışılmaya çalışıldı. Bu stratejinin konumuzla ilgili yanı, “işçiyi koruma”, “istihdamı artırma” gibi amaç ve hedefleri, firma, yatırım ve birikim

merkezli olarak kavramasıdır. Yazıda bu strateji, somut çıktılarının yanı sıra, işsizlik verileri eşliğinde geçerliliği ve gerçekçiliği bakımından da sorgulanmıştır.

Söz konusu neo-liberal tezin savunucularına (sermaye + devlet/yasa yapıcı) göre işsizliğin en önemli nedenlerinden biri emek piyasasındaki katılıklardır (işsizlik sigortası, “iş güvencesi”, kıdem tazminatı, primler, İş Yasası’ndaki işçiyi koruyucu hükümler, vs.). Dolayısıyla örneğin işveren kesimi, konu “istihdam artışı” ve üretimin sürekliliği olunca tezlerini, “Çalışanları işten çıkarma imkanları daha geniş olsaydı, işletmeler ve özellikle de KOBİ’ler yatırım yapmada ve yeni eleman istihdam etmede daha hızlı davranabilirlerdi” (4) şeklinde ifadeler ile savunmaktadır. Çalışma ilişkilerine damgasını vuran bu neo-klasik yaklaşıma göre, Türkiye’de işverenlerin, “işten çıkarmaların uzun süreçli ve maliyetli olması” nedeniyle, yeni işçi alma motivasyonları düşüktür (5). Örneğin, TİSK Genel Sekreteri Bülent Pirler (6), işsizlik ve kayıtdışılığın ilacının, emek piyasasının esnekleştirilmesi olduğunu ileri sürmektedir. Nitekim yasa yapıcı da Türkiye’de işsizlik sorununun “ekonominin işgücünü absorbe edecek yeni istihdam yaratma potansiyelinin düşük olması ile birlikte, mevcut iş yasamızdaki esnek uygulamaların ihtiyacı karşılayamaması”(7) ndan kaynaklandığı görüşündedir.

Tayin edici tezler böyle olunca çalışma ilişkileri de kârlılık, rekabet gibi hedefler üzerinden şekillenmektedir. Sermaye birikimindeki tıkanıkları gidermeyi amaçlayan ve bu çerçevede emek piyasasında esnekliği zorunlu olarak gündeme getiren bu yaklaşımlar, Türkiye’de yasa yapıcının bakış açısını yansıtmakta ve yasal düzenlemelerin maddi koşulların ürünü ne tür bir düşünsel arka plana yaslandığını göstermektedir.

Çalışma ilişkilerine yönelik düzenlemeler

Bu kapsamda diğerlerinin yanı sıra özellikle son bir yıllık dönemde, Türkiye’de çalışma ilişkilerinin esnekleştirilmesi, üretimin ve sermaye birikiminin devamlılığı adına işsizlik sigortası ve Hazine kaynaklarının sermayenin kullanımına açılmasına yönelik çeşitli önemli adımlar atılmıştır. Burada bu düzenlemeler ayrıntıları ile aktarılmayacak; ancak içerikleri itibarıyla sunulacaktır. Örneğin, 26 Mayıs 2008 tarihinde Resmi Gazete’de yayımla-

narak yürürlüğe giren “5763 sayılı İş Kanunu ve Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun” (8) ile İş Yasası’nda yer alan zorunlu istihdamda ilişkin hükümler esnetilmiş, çalıştırılması şart koşulan özürlü sayısı düşürülmüştür. Ayrıca özürlü kontenjanında istihdam edilenlerin primleri ve yükümlü olmadıkları halde veya kontenjan fazlası özürlü çalıştıranların, bu biçimde çalıştırdıkları özürülülerin primlerinin yarısının Hazine tarafından karşılanması hüküm altına alınmıştır. Yasa ile işçi sağlığı ve iş güvenliği hizmetlerinin dışarıdan alınabilmesi, aynı anlama gelmek üzere taşeronlaştırılabilmesi mümkün kılınmış, işyeri açma prosedürleri hafifletilmiştir.

Bu arada “Teşvik ve İstihdam Paketi” adı altında çeşitli düzenlemeler gündeme gelmiş, 120 bin kişiye 6 ay süreyle geçici istihdam olanağı ile lise ve üstü eğitimi olup işsiz olanlara yine 6 ay süreyle staj imkânının sağlanması da tartışılanlar arasında yer almıştır.

Devlet eliyle düşük maliyetli işçi!

Bir diğer düzenleme ise, 18 Ağustos 2009 tarihinde Resmi Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe giren, “5921 sayılı İşsizlik Sigortası Kanunu İle Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun”dur (9). Bu düzenleme ile de belirli koşulları yerine getirmek kaydıyla istihdam edilen işçilerin primlerinin İşsizlik Sigortası Fonu’ndan karşılanması öngörülmüştür. Yasanın madde gerekçesinde, işsizlik ödeneği alanların istihdamının teşvik edildiği ve “böylece, istihdamda kalmak ve daha fazla gelir elde etmek suretiyle işçiler lehine, daha düşük maliyetli işçi çalıştırma suretiyle işveren lehine, Fon’dan yapılacak harcamaların azaltılması ve istihdamın artırılarak işsizliğin azaltılması yoluyla devlet lehine avantaj” (7) oluşturulduğu belirtilmektedir.

Esas olarak işçilerin yararına kullanılması gereken İşsizlik Sigortası Fonu, sermayenin kullanımına açılmış ve kriz sürecinde bir “istihdam artışı” hedeflenmiştir.

Yasalaşma süreci önümüzdeki sürece ertelenmiş bir diğer düzenleme, Özel İstihdam Büroları’nın (ÖİB) mesleki anlamda geçici iş ilişkisi kurabilmesine yöneliktir. Değerlendirmesi başka bir çalışmada (10) yapılmayı gerektirecek kadar özel ve geniş bir konu olan bu düzenleme, Türkiye

emek piyasasında güvencesizlik, kuralızsızlık ve esneklik yolunda yeni bir adım olmaktan öteye geçmeyecektir. İşçinin hangi koşullar altında, nerede, ne zaman, hangi işveren için, ne kadar süre ile ve ne tür bir işte çalışacağını, dolayısıyla yaşamını belirsizleştiren düzenleme, geçici çalışmanın devlet eliyle kalıcılaştırılmasının somut bir yansıması olmuştur. Söz konusu yasal düzenleme çabası da, diğerleri gibi, “istihdamı artırma” yaklaşımı ile gündeme gelmiştir. Unutulmayan işyerinin ve sermayenin korunması, unutilan ise işçilerin kolektif haklarıdır.

ÖİB'lerin mesleki anlamda geçici iş ilişkisi kurabilmesine olanak tanıyan düzenlemenin işçi sağlığı ve iş güvenliğine de olumsuz etkileri olacaktır. Düzenleme, işçinin belirli bir işyerinde kalıcı olarak çalışmasını ortadan kaldıracak, pek çok farklı yerde ve koşulda çalışması için yasal zemin sunacaktır. Bu ise işçinin işe uyum ve alışma sürecini etkileyeceği için, iş kazaları riskini artıracaktır. Öte yandan, Türkiye emek piyasası koşullarında işyerlerinde uygulanan standartların belirsizliği dolayısıyla da işçi, farklı ortamlarda farklı olumsuz dış etmenlere maruz kalabilecektir.

Kriz sürecinde sermayenin alternatif öneriler ile tartıştırmaya çalıştığı bir diğer konu ise kıdem tazminatı¹(11). Kıdem tazminatı, gerçekten de Türkiye'nin çalışma ilişkileri tarihinde onyıllardır tartışılmakta; ancak ihracata yönelik büyüme ve küresel rekabet olgusunun Türkiye ekonomisinde belirleyici olduğu koşullar altında

ise, sermaye tarafından bir emek piyasası katılığı unsuru olarak değerlendirilmekte ve topluma da bu şekilde sunulmaktadır. Ayrıca iş güvencesi sağlayan özelliği ile esneklik önünde bir engel olarak görülmekte ve işsizlik sigortası ve “iş güvencesi”ne ilişkin yasal düzenlemelerin olduğu emek piyasası koşullarında kıdem tazminatı uygulamasına gerek olmadığı iddia edilmektedir. Kaldırılmayacağı; ancak Fon'a devredileceği² (12) yönünde tartışılmakta olan öneriler ise çalışanların kıdem tazminatı hakkını her şekilde geriye götürmektedir.

Düzenlemelerin emek ve çalışma ilişkileri üzerindeki etkileri

Söz konusu yasal düzenlemelerin topluma sunulan yüzü, çalışma ekonomisi literatüründe “Aktif İstihdam Politikaları” olarak adlandırılan politikalar demetinin çerçevesi ile belirlenmiştir. İşsizlikle mücadele adı altında emek piyasasında, emek arzı ve talebini buluşturmayı da amaç edinen bu politikalar sonucunda, neo-liberal strateji ile uyumlu olarak işyerini ayakta tutmaya çalışarak “işçinin işini koruma” anlayışı, gerisinde korumasız, örgütsüz, kolektif hakları ellerinden alınmış, pek çok işte çok kısa süre ile esnek bir biçimde çalışan bir “sınıf” bırakılmaktadır.

İşçi kendi primini kendisi yatırıyor!

İşsizlik Sigortası Fonu'nun kullanımına yönelik düzenlemelere bakarak söylenebilir ki, esas olarak işçinin gelir kaybını gidermeyi amaçlayan işsizlik ödeneğinin maddi kaynağı olan Fon, sermayeyi kurtarmanın bir aracı haline gelmiştir. Yine düzenlemelere göre, belirli grup çalışanların primleri Fon'dan karşılanacaktır. Böylelikle düzenlemenin öngördüğü koşullar altında ve süre zarfında istihdam edilecek olan işçinin primlerinin işveren payı, Fon'dan karşılanırken, bir anlamda işçi kendi primini kendisi yatırmış olacaktır. Sermayenin üzerindeki prim yükü yine işçinin parasıyla karşılanmaktadır. Olan, Fon'da biriken paranın, bu sigorta dalından yararlanma koşulları genişletilerek kullanılması yerine, amaç dışı bir biçimde sermayeye aktarılmasıdır.

Ekonomik süreçlerde önceliği firmaya veren bu yaklaşım ve onun tezlerini, aşağıda sunulan son yıllara ait işsizlik verileri üzerinden sınamak mümkündür.

Tablo-1: Gerçek ve resmi işsiz sayısı ve oranları³ (bin, %)

	Resmi işsiz	Resmi işsizlik oranı	Toplam gerçek işsiz	Gerçek işsizlik oranı ⁴
2000	1.497	6,5	2.558	10,5
2001	1.967	8,4	3.095	12,5
2002	2.464	10,3	3.637	14,5
2003	2.493	10,5	3.737	15,0
2004	2.498	10,3	4.185	16,1
2005	2.521	10,3	4.716	16,9
2006	2.446	9,9	4.944	18,1
2007	2.376	10,3	4.572	17,8
2008	2.558	10,6	4.750	18
2009 (6 aylık ortalama)	3.582	14,8	5.902	22,1

Kaynak: TÜİK, <http://www.tuik.gov.tr> (13, 14, 15)

Tablodan da açık bir şekilde görüldüğü gibi, TİSK'in yukarıda aktarılan çalışanları daha kolay işten çıkartarak, istihdamı artırmak yaklaşımının tam anlamıyla egemen olduğu 2000'li yıllarda işsizlik verileri azalmak bir yana artış göstermiştir. Buna göre 2000-2008 yılları arasında resmi işsiz sayısı 1 milyondan fazla, gerçek işsiz sayısı ise 2 milyon 100 bin kişiden fazla artış göstermiştir. Krizin sonuçları 2009 yılında kendisini açık bir biçimde göstermektedir. 2009 yılında ilk 6 ayın ortalamasına bakıldığında, işsizlik verilerinin krizin reel sektör üzerindeki etkileri dolayısıyla ciddi anlamda arttığı, resmi işsizlik oranının ortalama yüzde 15'e, gerçek işsizlik oranının ise yüzde 22 düzeyine tırmandığı görülmektedir. İşten çıkarmalar kitlesel bir biçimde devam ederken, bu işten çıkarmalara karşı herhangi bir tedbir ya da düzenleme getirilmemektedir.

Sonuç

Bu yazıda "istihdam artışı" nı sermaye, yatırım odaklı olarak sağlamaya çalışan neo-liberal strate-

jinin Türkiye emek piyasası somutundaki çıktıları ve geçerliliği güncel veri ve örnekler bağlamında tartışılmaya çalışılmıştır. Türkiye'de yasa yapıcı, sermaye için emek gücünün kullanım ve denetlenme çerçevesini çizerken, emek piyasası koşullarının yapısal özelliklerini dikkate almamakta, işsizliğin arkasındaki gerçek nedenleri sorgulamamaktadır. Bunun bir sonucu olarak ise, güvencesiz çalışma bizzat devlet eliyle yaygınlaştırılmakta, emeği koruyucu ve çalışma koşullarını geliştirici yasalar tersine çevrilmektedir. Hepsi emeğin sermaye karşısındaki göreceli konumunun gerilemesi ile sonuçlanacak bu düzenlemeler, aynı zamanda işçi sınıfının sendikasılaştırılma, dağılma, örgütsüzleşme ve parçalanma sürecini de hızlandıracaktır.

ÖİB, bu çerçevede ayrıca tartışılmayı hak etmektedir. Bu düzenlemelerin sonucunda çalışanlar güvencesizliğe ve her türlü a-tipik istihdam biçiminde çalışmaya alıncak; böylelikle daha sonra başka işlerde çalıştıkları zaman hiçbir ulusal ve uluslararası standardın uygulanması beklenti ve

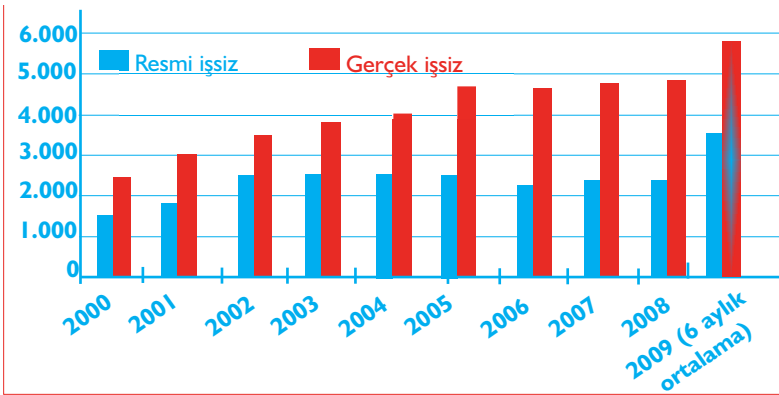
isteminde olmayacaklardır. Çalışanların düşük ücretlerle istihdam edilmesi ise, emek piyasasında ücretler genel seviyesinin düşmesine neden olacak, devamında ise düşük ücretle çalışmanın kabul görürlüğü yaygınlaşacaktır.

Türkiye, çerçevesi yeni uluslararası işbölümü tarafından çizilen koşullar altında bir ucuz emek alanı haline getirilmek istenmektedir. İşçi sınıfının sürece örgütlü ve birleşik müdahalesinin olmadığı bu evrede sonuç, çalışma ilişkilerinin sermaye birikiminin gerekleri doğrultusunda yeniden yapılandırılmasına işaret etmektedir. Sermaye, içinden geçilen bu kriz sürecinde, arkasında geniş bir sosyal yıkım tablosu bırakarak yenilenmektedir.

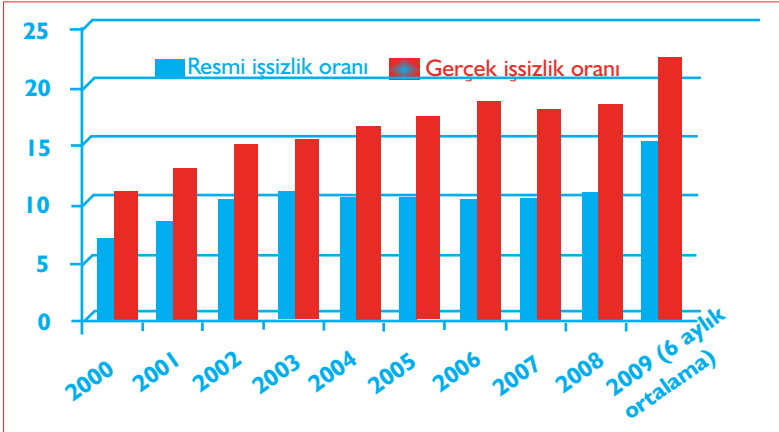
Dipnotlar

- Örneğin, Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu'nun (TİSK), İşveren adlı dergisinin Mayıs sayısı dosya konusu olarak kıdem tazminatını ele almaktadır. Çeşitli işveren temsilcileri derginin sayfalarında konuyu tartışmakta, çeşitli önerilerle birlikte görüşlerini açıklamaktadır.

Grafik-1: Resmi ve gerçek işsiz sayıları

Grafik-2: Resmi ve gerçek işsiz oranları

2. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı Ömer Dinçer'in konuyla ilgili açıklaması bu şekilde idi. Bu yaklaşımı değerlendiren bir yazı için bkz. Kutlu, 2009, <http://www.sendika.org>.
 3. Bu tabloda yer alan hesaplamalar TÜİK tarafından açıklanan "kurumsal olmayan sivil nüfusun yıllar ve cinsiyete göre işgücü durumu", "işgücüne dahil olmama nedenine göre işgücüne dahil olmayanlar" ve "hane halkı işgücü anketleri" başlıklı veri setlerinden yararlanılarak hesaplanmıştır. "Kurumsal olmayan sivil nüfusun yıllar ve cinsiyete göre işgücü durumu", "işgücüne dahil olmama nedenine göre işgücüne dahil olmayanlar" a kaynakçada verilen internet adreslerinde yer alan veriler 2006 yılına kadardır. Yukarıdaki tabloda sunulan 2006 sonrası yıllık ortalamalar ise "hane halkı işgücü anketleri" aracılığı ile her ayın istatistikleri dikkate alınarak hesaplanmıştır. "Hanehalkı işgücü anketleri"ne ait internet kaynağı her ayın verilerine ulaşılabilecek Haziran 2009 verilerine ait adres gösterilerek sunulmuştur. Ancak TÜİK'in internet sayfasında kendi içerisinde dahi aynı başlıklarda farklı hesaplamalara ulaşılmaktadır. Örneğin, işgücüne dahil olmama nedenlerine göre işgücüne dahil olmayanların ya da mevsimlik çalışanların sunulduğu iki farklı tabloda, farklı sonuçlar verilmektedir. Bu durumda nicel olarak yüksek olan veri kullanılmıştır.
 4. Gerçek işsizlik oranı işgücüne dahil edilmeyen diğer işsizlerin (mevsimlik çalışanlar + iş aramayıp çalışmaya hazır olanlar) işgücüne eklenmesi ve toplam gerçek işsiz sayısının, bulunan gerçek işgücü sayısına oranlanması ile elde edilmiştir.
- ### Kaynaklar
1. "Bakan Ali Babacan, 'kölelik yasasını' savundu" http://www.evrensel.net/haber.php?haber_id=54126 Erişim Tarihi: 25.8.2009 "Ali Babacan: Özel istihdam büroları AB müktesebatında var, bizden bu bekleniyor" <http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalHaberDetay&ArticleID=944271&Date=09.07.2009&CategoryID=101> Erişim Tarihi: 25.8.2009
 2. Jessop, B., Hegemonya, Post-Fordizm ve Küreselleşme Ekseninde Kapitalist Devlet, (Der. Betül Yaraş, Alev Özkazaç), İletişim Yayınları, 2005;57
 3. Yücesan-Özdemir, G., Özdemir A. M., Sermayenin Adaleti Türkiye'de Emek ve Sosyal Politika, Dipnot Yayınları, 2008; 102-104
 4. TİSK, Lizbon Stratejisi: Unice Görüşü ve Ülkemiz İçin TİSK Önerileri, TİSK Yayınları, 2004; 35-40 <http://www.tisk.org.tr/yayinlar.asp?sbj=ic&id=1301> Erişim Tarihi: 24.8.2009
 5. Süral, N., 4857 Sayılı İş Kanunumuzda Esneklik Açılımları, İşveren Dergisi Eki, TİSK, 2007;17
 6. Pirlir, B., "İstihdam Paketi ve Ötesi", İşveren Dergisi, 2008; 8: 6-7
 7. "Adalet ve Kalkınma Partisi Grup Başkanvekili Kayseri Milletvekili Mustafa Elitaş ve Yalova Milletvekili İlhan Evcin'in; İş Kanunu, İşsizlik Sigortası Kanunu ve Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Teklifi ile Plan ve Bütçe Komisyonu Raporu (2/476)", <http://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem23/yil01/ss415.pdf>, Erişim Tarihi: 30.7.2009
 8. "5763 sayılı İş Kanunu ve Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun", <http://rega.basbakanlik.gov.tr/main.aspx?home=http://rega.basbakanlik.gov.tr/eskiler/2008/05/20080526.htm&main=http://rega.basbakanlik.gov.tr/eskiler/2008/05/20080526.htm>, Erişim Tarihi: 24.8.2009
 9. "5921 sayılı İşsizlik Sigortası Kanunu İle Sosyal Sigortalar Ve Genel Sağlık Sigortası Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun", <http://rega.basbakanlik.gov.tr/main.aspx?home=http://rega.basbakanlik.gov.tr/eskiler/2009/08/20090818.htm&main=http://rega.basbakanlik.gov.tr/eskiler/2009/08/20090818.htm>, Erişim Tarihi: 24.8.2009
 10. TÜRK-İŞ, Yeni Kölelik Düzeni Olan Kiralık İşçilik Kabul Edilemez, 2009 http://www.turkis.org.tr/source.cms.docs/turkis.org.tr.ce/docs/turk_ism%C3%B6rusu.pdf Erişim Tarihi: 25.8.2009
 11. TİSK, İşveren Dergisi, 2009; 8:35-40
 12. Kutlu, D. "Kıdem tazminatı gerçekten kaldırılmayacak mı?", 2009, http://www.sendika.org/yazi.php?yazi_no=24624 Erişim Tarihi: 25.8.2009
 13. TÜİK, Kurumsal olmayan sivil nüfusun yıllar ve cinsiyete göre işgücü durumu, http://tuikrapor.tuik.gov.tr/reports/rwservlet?isgucu&report=isgudurum_web_tur_top_2000_x.RDF&desformat=html&p_tur=1&p_kod=1&p_yas=15&p_yas1=999&p_YIL1E=999999&ENVID=isgucuEnv Erişim Tarihi: 26.8.2009
 14. TÜİK, İşgücüne dahil olmama nedenine göre işgücüne dahil olmayanlar http://tuikrapor.tuik.gov.tr/reports/rwservlet?isgucu&report=haric_web_tur_top_2000_x.RDF&desformat=html&p_tur=1&p_kod=1&p_yas=15&p_yas1=999&p_x=kod_tab4&p_x1=1&p_x2=2&p_x3=3&p_x4=4&p_x5=5&p_x6=6&p_x7=7&p_x8=8&p_x9=9&p_x10=10&p_x11=11&p_x12=12&p_x13=13&p_x14=14&p_YIL1E=999999&ENVID=isgucuEnv Erişim Tarihi: 26.8.2009
 15. TÜİK, Hanehalkı İşgücü İstatistikleri (Haziran 2009), <http://tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=4117> Erişim Tarihi: 20.9.2009